

կան է և առանձնայատկութիւն մ'ունի հայկական զարգացումներն: Ունինք զարգ մը, որ Թէ վարուն ի Լեհաստան գրուած, այժմ վերահսկող Ս. Ղազար վանքին մէջ գտնուող՝ Աւետարանէ մը առնուած է: Ի Ս. Ղազար, ինչպէս նաեւ վիճինայի Միխիթարեանց վանքին մէջ, և Քարաքոչի Յարգորիսքեան թանգարանին մէջ՝ կը գտնուին բազմաթիւ ձեռագիրներ ի Լեհաստան օրինակուած. սակայն ամենագեղեցիկ ձեռագիրն՝ փարիզու ազգային մատենադարանին մէջ է. Ջորաուր կալմութեամբ, կազմակերպական կարգաւորութեամբ՝ հայկական զարգացումներն ըստ ըստի՝ նպատակող կերպով կը զանազանուի անողն բիւզանդականն, որ բոտոմակեբալ Փալարմամբ՝ անշուն կերպով դէպ ի վար կ'իջնէ: Դիտող աչք մը խիստ քիչ անգամ գոհ պիտի ըլլայ սկզբնական տառերու մասին, յորս՝ ծիլերու և տերեւներու մէջ, թուցներ և ձկներ՝ իրենց դար մը առաջուան լարախաշաց ճարտարութիւնը յառջ կը տանին. սակայն այս ճարտար գործս դժուարաւ միայն կրնայ ծածկել իրեն ծագումը, որ է խառնուրդ մը արեւելեան զարգային խաղերու, և արեւմտեանին, այս է՝ նկարական տարբեր նախ իբր նորօրինակ կատակերգական խաղ մը՝ հաճոյական կ'ըլլայ այդ, բայց երբ ԺՊ վարուն ի Լեհաստան գրուած աւետարաններու այս տարօրինակ հիւսուածները, արդէն 1375ին ի Հայաստան գրուած աւետարանի մը մէջ՝ կէտ առ կէտ կը գտնուին, կը ստիպուի մարդ այն տոնն յաւելուլ եւս, թէ հայկական ճիւղին ալ հասարակաց է՝ իւր բիւզանդական արմատն և ձեւերուն հին թանձրութիւնը. Կը միաբանին նաեւ իրենց վերջնական վիճակին մէջ. երկուքն ալ գրեթէ ի միասին դէպ ի կործանումն կ'երթան. կը փնտրեն, որովհետեւ ճշխութիւնը նորօրինակ ճարտարապետութեան այն հիմքը, որոց վրայ առաջ այնքան լաւ կերպով զարգացած էին, վատառողջ ճախնախուս մը դարձուցին: Թէպէտ ի սկիզբն Թէ զարու՝ դեռ շատ գեղեցիկ փափուկ գծագրութիւնք աւետարաններն տապանաբարբրու վրայ փոխադրուեցան, սակայն և այս կորստուցեալ հայերէն սեղմ դրանշաններու և լեզուին հետ. արեւելեան փափուկ գծերը կը

հաստորնան, զարգացումներն կ'իյնայ յայսմ եւս կողմ և ուռած ծանրութեան մը տակ:

Նոյն իսկ հայկական խաչը, ինչպէս որ մենք յաճախ կը գտնանք Լեւոնիկի մայր եկեղեցւոյն դրան փեղկերու կամ գերեզմանաքարերու վրայ փորուած, կործնուցած է իւր նախնական այնքան բնորոշ, աւանդութեամբ և արարողութեամբ սրբազնացեալ ձեւը: Թառաչն այնքան նուրբ, եռանկրինաւ, և երկայն և զիւրար կտրող թեւեր (խաչին), որ շերտերէ ձեւացած էին, այժմ իրենց ծայրից վրայ ունին ձուռնաւ տարօրինակ զարդեր: Այս մասին վրայ եւս՝ նորօրինակ ոճ ճարտարապետութեան իւր քայքայիչ ազդեցութիւնը ունեցած է:

Հայոց՝ այս նորօրինակ ճարտարապետութեան յարումը՝ թողլով իրենց ազգային ոճը, նկատելու ենք իբրեւ արտաքին նշան մը, ի միջի նոյն ժամանակի Լեհաստանի այլ պարագայից՝ ազգային կենցաղին ներքոնալիս լեհանալուն: Ա. Յ.

Շարայարեյի

Հ Ա Ն Ք

ԵՒ ԻՐԵՆՑ ՍՏՈԻԿԱԲԱՆՈՒԹԻԻՆ

(Շար. տես էջ. 524)

Ամիանտ

Ս Ի Ն Ա Ր Ե Ն Ե փոխառեալ բառ մ'է, որ կը նշանակէ α ας μείνει ապականել, աստի ի մեզ թարգմանաբար կոչի Անաբառ՝ իւր անապական, անարատ հանք մի: Տանկ. կոչի Եանեազ քաշ یشادش = անկէդ քար: Մի քանի բառարաններու մէջ, ինչպէս Հ. Մ. Զախլախեանի [Վեհտիկ 1804] և Նուպարի, փոխանակ Ամիանտի տառադարձուած է Ամիան(դ), Գերմ. կոչի Steinflachs = կոռապար, անդր amiantus, իտ. և սպան. Amianto, գլ. Amiante. — Ամիանտ քարը ի մեզ վերջին ժամանակներս փոխ առնուած է: Ընդհանրապէս նախնիք՝ յոյն բառը թարգ-

մանարար կոչած են Անարատ (է բնոյթին մարտնչ, զոր կոչեն Անարատ)։ Բրա. Պէ. Ա. — ըստ այսմ և մենք մեր Հանաքանութեան մէջ կոչեցինք Անարատ և ոչ Անիանոս։ Ոմանք մեր ուսումնական բառերն Հարստացընելու համար, այս յունական բառին իբր հոմանիշ գործածած են Կոտաշաքար, Լեանակտա։

Ամմոնիակ

Այս յն. փոխառեալ բառին հոմանիշ են Անուշաղը, որ է տճ. انوشاخ նիշատոր բառի տառադարձութիւն, Աշալկ (պարս. Իշալ, արաբ. Աշախ, Օշախ) աղալին *Sel ammoniac*. Առանձինն Աշալ բառը չի սեփականութիւնը գգ. *Ammoniac*, *Sel ammoniac*, այլ *Gomme ammoniac* կամ *Ammoniaque*. Մեր Հայկական գրութեանց մէջ Ամմոնիակի հոմանիշներէն ամենէն շատ Անուշաղը տճ. փոխառեալ բառը գործածուած է։ Բայց վերջերս յն. բառին ἀμμονιάκον = ամմոնիակ քոն Ամմոնիակ տառադարձեալ բառը՝ նորատիպ գրեանց և նա՛ մանաւանդ լրագրական յօդածներու մէջ՝ աւելի ստեղծ գործածուած կը տեսնենք։ Հ. Մէնէփիշեան իւր Հանքաբանութեան մէջ՝ սոյն բառի տառադարձութեան նկատմամբ Շլլիքի հետեւեալ վկայութիւնը կը յիշէ. (Շլլիքի հանքաբանը, *ammoniacum* բառը՝ *armeniacaum* բառէն յառաջ եկած է, կ'ըսէ, աղաւաղմամբ. ուրիշմ *sal armeniacum* հայ աղ (զատ է հայրորակը), իսկ ոմանք արարբերէն համա երեակ «ուղտի աղը» բառէն)։ Պէշուէն և այլք՝ ուրիշ մեկնութիւն կուտան, այսինքն, յունարէն ἀμμονιάκον բառը կ'ենէն յն. "Ամպոն = ամմոն բառէն, զոր Իբրէացիք իբր մակդիր Արամաղ-դալ կուտային, և "Ամպոն բառը (ἀμμος) առաջ կը նշանակէ. և այս աղը այսպէս կը կոչուի, վասն զի հին տառն զայս կը հանէին ի Լիբիա՝ Ամմոն Արամաղդալ տաճարին մօտ աւազուտ երկրէն։ Անհուանական չ'երեւիր նաեւ Շլլիքի մեկնութիւնը, որ է վերոյիշեալ համա երեակ = ուղտի աղը. վասն զի նախնի Եդիպտացուց տառն, այս աղը ուղտի քակորներէն կը հանէին։

Ամպակատ

Ընտիր և լաւ կազմուած բառ մ'է, զոր Հ. Մէնէփիշեան իւր Հանքաբանութեան մէջ կը սեփականէ գգ. *Pierre lunaire* հանքին, որ Ակատի տեսակ մ'է։

Ամփիբոլ

Յունարէն ἀμφιβολος *ամփիպոլոս* = երկդիմի բառին տառադարձութիւնն է. գգ. *Amphibole*, զոր մենք փոխանակ տառադարձենք լու, թարգմանեցինք Երկդիմաքար, որուն գործածութիւնը արգոյ բանասիրաց կամքին կը թողուք։ Մի քանի բառարաններու մէջ՝ սոյն յն. բառին երկու վերոյիշեալ բառերէն զատ՝ իբր հոմանիշ գործածուած են Երկա-հանք, Երկահան, Հոնաքար։

Այերովիմ

Այերովիմն յունարէնէ փոխառեալ և տառադարձուած բառ մ'է, հոմանիշ Օղաքալիի (Տես զայս)։ յն. ἀήρ աիր, ὄψος յիքոս քար։ Ուշերորդ էր այս օտար բառի փոխառումն, քանի որ ի վաղուց՝ սորա հոմանիշ Օղաքար ընտիր բառը կար և կը գործածուէր։

Անագ

Օտարներէն փոխառեալ Անագ բառին ունինք ուրիշ հոմանիշ Հետազայ բառերը, Կլայեկ, Կլայեակ. ասոնք ևս օտար բառեր են։ Նախ՝ Անագ բառը Հնչմամբ շատ մերձաւոր է երբ.

ՈՂՏ անախ, և ասոր. ܐܢܐܚܐ անախ, որ կապար [թէւ արդի ասորերէն լիւզով կապարը

ܐܢܐܚܐ ասարգ կը կոչուի] և ոչ թէ անագ կը նշանակեն։ Երբ. Անագն կը կոչուի ܐܢܐܚܐ =

պէտի. ասոր ܐܢܐܚܐ = կալայ, և ըստ ոմանց նաև անաքոն։ Մեր Հայկազեան բառարանին նայելով՝ Անագ բառը շատ հաւանական է, որ առնուած ըլլայ արաբ. عنبر ենբիւ բառէն, որ անագ կը նշանակէ՝ թէւ ըստ եւրոպական մի լեզուագէտ բանասիրի՝ կապար համարուած է։ Բայց աւելի շատ հաւանական է, որ վերոյիշեալ օտարազգի Անախ բառէն փոխ առնուած ըլլայ, թէպէտ և բառն մի և նոյն հանքը չի նշանակեր։ Իսկ միւս հոմանիշ բառերն Կլայեկ և Կլայեակ՝ ըսինք օտար են. վասն զի արաբ. նոյնանիշ և նոյն նաճայն, كلا կալի, և թուրք. کلا քալայ, շատ մերձաւոր կը տեսնենք։ Անագ աւելի հին բառ է, քան Կլայեկ կամ Կլայեակ, առ նախ. նիս Անագ բառը քան զիւրս հոմանիշներն աւելի նախամեծար համարուած է. վասն զի ընտիր թարգմանութեանց մէջ, զոր օրինակ յԱստուածաշնչի, վերոյիշեալ հոմանիշներու մէջ միշտ անագ գործածուած է։ Ոչ հին. այլ վերջնադարեան նախնեաց ժամանակ՝ Կլայեկ և Կլայեակ բառերն գործածուած են։

Ան Եւրոպացիս Անագ բառն վերոյիշեալ-
ներու հնչմունքն չունի. իս. *Stannum*, անգլ. *Pewter*, *Tin*, իս. *Stagno*, սպ. *Estano*, գլ. *Etain*, գերմ. *Zinn*, իսկ յն. *κασσίτερος* ==
քասսիթերոս:

Անատաս

Անշնան գեղանի կապտորակ հանք մի, սոյն
անուամբ կոչուած կը տեսնեմք Հ. Քալուն, այլ
Հանքագիտակ բառարանին մէջ. այս բառը
տառագարձութիւն է, յն. *ἀνάτασις* == անա-
բազիս բառին՝ որ թարգմանի էյրկայնաձմեռ, գլ. *Anatase*, իս. *Anatasia*. Կրնայ կոչուիլ նաեւ
Տարանտալն, առելով Տարանթէզ *Tarentaise*
երկրի անունէն, ուր առատ կը գտնուի:

Անարատ

Է հոմանիշ յն. փոխառեալ Ամլանտ բա-
ռին. — Տես անդ:

Անգլէսիտ

Նոր տառագարձութիւն գլ. *Anglésite*
բառի, զոր առաջին անգամ գործածած է Հայր
Մէնէվիշեան իւր Հանքաբանութեան մէջ:
Այս անուամբ կոչի ժժըմբատներու տեսակէն
հանք մի, և անունը կ'առնու Անգլէսիա կղզի-
ներու անունէն՝ ուր շատ կը գտնուի: Ըստ
քիմիական բաղադրութեան՝ Հ. Քալունի վար-
դապետ կոչած է. Կապար ծծրմբատնայ *Plomb*
sulfaté, բայց Համառօտութեան և ներդաշ-
նակութեան համար լաւագոյն է գլ. *Anglési-*
*te*ի Անգլէսիտ տառագարձեալ բառը գործ-
ածել:

Անգունակն

Առաջին անգամ սոյն բառը մենք կապե-
ցինք՝ թարգմանելով յայնէ փոխառեալ գլ.
Achroïte բառն, որուն մեր Հայկական գրու-
թեանց մէջ ուրիշ բառ չենք ունեցած:

Անդամանդ

Այս ծանօթ ազնիւ հանքի ստուգաբանու-
թիւնը՝ տես Աղամանգ բառի պարբերութեան
մէջ:

Անկինդան

Հին ատեն ի Բագմալիպի (1852. էջ 61 և

այլն) տեղ տեղ գլ. *Azote* բառին կը սե-
փակուէին Անկինդան բառը, որ է յունարենի
թարգմանութիւն, αζωτ *αζωτ* կենդանա-
կան: Ըստ Բերզելիուսի սոյն պարզ մարմինն
նաեւ *Nitrogène* կոչուելով՝ այժմ առ մեզ
սոյն բառը այլ եւս անկենդան չի կոչուիր,
այլ Բորակաձիւն [բորակ առաջ բերող], զոր
առաջին անգամ Հ. Քալունի գործածած է
և ընդհանուր բանասերներէ ընդունուած. սոյն
բառին հոմանիշ է Մահածիւն [Տես Բագմա-
լիէպ 1853, էջ 59], իբր մահ պատճառող:

Անիդրիտ

Հ. Մէնէվիշեան՝ այս բառը նիւթապէս
փոխ առած է գաղ. *Anhydrite* բառէն, ո-
րուն շատ առաջ Հ. Քալունի սեփականած է
Գորշաքար: Ներուի մեզ երկուքն ալ անըն-
դունելի դատել, առաջինը՝ բոլորովին օտար-
ագգի բառի հնչումն ունենալուն համար, իսկ
երկրորդը՝ իւր նշանակած հանքին ճիշդ գա-
ղափարը չի տալուն համար. վասն զի *Anhy-*
drite հանքը ոչ միայն գորշագոյն այլ նաեւ
սպիտակ ալ կ'ըլլայ. մեզ պատշաճ կը թուի
սոյն փոխառեալ *Anhydrite* *ἀνυδρος* == անի-
տրոս յն. բառը, որ անդոր կը թարգմանուի,
թարգմանաբար կոչել Անդրիտ:

Անորթիտ

Փաղ. *Anorthite* բառի տառագարձութիւն
է. այս բառին հոմանիշ ըլլալով նաեւ *Chris-*
tianite բառն, կրնամք կոչել եւս Քրիս-
տիանիտ կամ Սոմակն, Վէսուվի մօտ Սոմա
երկրի մէջ սոյն հանքը առատ գտնուելուն
համար:

Անուշադր

Տես. Ամմոնիակ:

Ապակապղինձ

Սոյն անուամբ մեր Հանքաբանութեան մէջ
կոչած եմք *Redruthite* հանքը, որուն հո-
մանիշ է նաեւ *Calkosine* բառն:

Ապակաքար

Հ. Քալունի շատ լաւ յարմարուցած է
սոյն բառը գլ. *Hyalite*ի, որուն ստուգաբա-
նութիւնն է *ὑαλος* == խալոս ապակի և *λίθος* ==
լիթոս քար: Հ. Մէնէվիշեան իւր Հան-

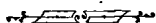
քարանուծեան մէջ փոքրիկ փոփոխութիւն մը կ'ընէ ոյն բառին վրայ, այսինքն փոխա- նակ Ապակ(ա)քար կոչելու կը կոչէ Ապակ(ե)- քար, որ աւելի քերականական կանոնի ճշ- դութիւն ունի:

Արագոնեան քար

Սոյն բառն սեփականուած է գղ. Arago- niteի. կոչի նաև Արագոնաքար, զոր կազմած է Հ. Քալոնի: Այս հանքին ոյն անուամբ կոչուելուն պատճառն է, Սպանիոյ Արագոն քաղքին մէջ շատ գտնուիլն: Համառոտու- թեան համար լաւագոյն չէ՞ կոչել Արագոն- ակն:

Հ. ՍԻՄՈՆ ԵՐԵՄԵԱՆ

Շարայարելի

Պ Ր Ո Ւ Ա Տ Ի Կ Է

ՅԱՅՏՆԻ է ամենուն, որ Ս. Գրոց բարձր է վսեմ՝ էջերու մէջ կան երբեմն մօթին և դժուարահասկնալի տողեր, յորոց զմանս լուսաւորած են ուրբ Հարց և այլ զիտոց զրուծիւնք և մեկնութիւնք, և շատեր, զեռ իբր անյուծանելի հանգոյցներ կը յոգնեցընեն մեկնչաց մտքերն ու գրիչները. և շատեր եւս, որք թէպէտ յինքեան ըմբռնելի կը համարուին, բայց կը դժուարանան թարգմանութեանց և ձեռագրաց զանազանութեամբ: Այս վերջնոցս կը վերաբերի Յովհաննու Աւետարանին էջ. զիտոյն մէջ՝ մանրամասն պատմութեան հրաշք մը, որ Աւետարանին սիրոյ վրայ ըրած խոյանաց հետ՝ աւանդած հինգ վեց սքանչե- լեաց զլիաւորներէն մին կրնայ համարուիլ, այն է Անդամալուծին բժշկութիւնը: Խնդրոյս վրայ զեղեցիկ պատճառաբանութեամբք և երկարօրէն խօսած է՝ երեւելի և ծանօթ Հայա- դէմ Ab. Martin, ճարտարութեամբ տա- լով՝ Պրորաստիկէ աւագանին մէջ յուզուած ջրերէն աւելի յուզուած խնդիրներու լու- ծումը, և քակելով՝ բնագիտութեան և անկէ աւելի, ձեռագրաց հանած դժուարու-

թեան կապերը: Հմուտ բանասէրը՝ ստիպուած իւր քննադատական քայլերը զօրացնել և ան- շարժ հիման վերայ հաստատել, կը դիմէ շատ ազգերու ձեռագրաց վկայութեան, մերթ անոնց սուրբ Հարց հետ խորհրդակցելու, և մերթ իրենց արարողութիւնքը քննելու: Բայց թէ Թնչ կը ցուցընեն հայ աշխարհի կար- ծիքն և ձեռագիրք՝ նկատմամբ նոյն էջ. զիտոյ՝ երբորդ և չորբորդ տուներուն, որոնք աւելորդ կը համարուին և յետոյ մոծուած, պիտի տեսնենք համառոտ ակնարկ մը տա- լով անոնց վրայ: Դարձեալ պիտի ջա- նանք ցոյց տալ հայ և զիտի Եկեղեցեաց՝ Սուրբ Գրոց թարգմանութեան մէջ ենքա- դրուած կապը, ինչպէս որ ակնարկեցինք Բազմավէպի սեպտեմբեր պրակին մէջ:

Ամբողջ խնդիրն կը շրջի Աւետարանչին հետեւեալ խօսքերուն վրայ. «Յ. Որ ակն ունէին իրոցն յոգեղոյ: Կ. Եւ Հրեշտակ Տեսնեմ ըստ Ժամանակի Իջանէր յառանգան՝ և յոգեր զրուսեմ. և որ նախ ի շարժումն ընտրեմ Իրանէր, բժշկէր, ոչ ունելով նշան հիւանդոքեան »: Արդ այս տողերուն մէջ աւագանի գոյութիւնն և հիւանդաց բժշկու- թիւնն՝ ստույգ և յայտնի են, եւս և ըստ պատ- մութեան, և այս մասին ոչ ոք երբեք կը տարակուսի. այլ բուն խնդրոյ նիւթ եղող կէտերն՝ հետեւեալքն են՝ զոր կը ջանան բնա- պաշտը անվաւեր համարել. ա. թէ ջուրն կը յուզուէր ի ձեռն հրեշտակին, և բ. թէ այս սքանչելի յուզմամբ որ և իցէ հիւանդութիւնք կը բուժէին: Արդ կը հարցընենք՝ թէ ինչո՞ւ հին Ժամանակներն եւս այս երկու տուններն տարակուսանաց ենթարկուած են կամ մեր- ժուած. և զարձաք՝ թէ սոյն տողէ՝ չորբորդ աւետարանի մասն են՝ թէ ոչ: Խնդիր մը՝ որուն չէ կարելի վճռական հարուածով մը վերջ տալ, այլ հարկ է հարցընել հնութիւնը, ճշդիւ հետեւելով Ab. Martinի յօդուածին մէջ:

Պրորաստիկէ աւագանն Ս. Հարց շատե- րուն ուշաբլուրթիւնը պատած է, քրիստոնէա- կան բարձրագոյն խորհրդոյ մը նմանութիւնն կամ լաւ եւս ստուերն օրինակելով: Առաջին երկու զարբերու լուսութիւնը Տերտուլիանոս նախ կ'ընդհատէ՝ բժշկութեան աւագանը մկրդ- տութեան հետ համեմատելով, և կը պաշտ-